

Amikor a magyar nyelvet felsőbb fokon (is még) írni kezdik

I.

Címként is már többszörösen foglalt szövegdarab további címbeli szerepben való parafrázálása ezúttal a szakirodalmi előzményekhez való könyvebb kapcsolást, s ezzel terjedelmi takarékoskodást is hivatott szolgálni. Legutóbb ugyanis D. MÁTAI MÁRIA, természetesen már eleve idézőjelbe tett, A magyar nyelvet írni kezdik c. dolgozatában (MNy. LXXXVIII [1992]: 56–72) gyoszényi (Gioseni-i), tehát déli csángó szövegeket elemzett, igen tanulságos analógiákat mutatva ki a magyar írásgyakorlattal nem rendelkező szövegíró és a latin betűs írásbeliségünk kezdeti korszakában működők hangjelölési megoldásai között.

Mivel a véletlen úgy hozta, hogy 1992 tavaszán néhány hétig alkalmam volt egy nem sokkal korábban Budapestre került moldvai csángó fiatal nyelvtani és helyesírási felzárkóztatásában közreműködnöm, természetes, hogy éltem a lehetőséggel, és beszélgetéseinket követően feljegyeztem néhány megfigyelésemet, sőt egy-két házi feladatáról fénymásolatot is készítettem a magam számára. Az ily módon gyűjtött anyag egy részéből kísérek meg az alábbiakban tanulságokat levonni.

Előbb azonban az adatközlőről. Az akkor 30 éves K. Gy., aki a Bákó (Bacau) megyei Gyoszénytól nem messze fekvő Újfaluból (Nicolae Balcescu), tehát ugyancsak déli csángó nyelvjárást beszélő községből érkezett Budapestre, kb. fél évig a Nemzetközi Előkészítő Intézet (NEI) hallgatója volt. Otthonról egyetemi oklevél birtokában távozott. A magyar műveltséggel korábban viszont nem került érdemi kapcsolatba. Értelmes, a világ dolgaiban tájékozottabb fiatalnak ismertem meg. Megítélésem szerint kb. alapfokúnak minősíthető angol nyelvtudással is rendelkezett. Teljes nevét azért helyettesíttem kezdőbetűkkel, mert hosszabb ideje nem tudok róla semmit, s így szíves beleegyezését sem kérhettem egykori fogalmazásgyakorlatának közzétételéhez.

II.

A fentiek előrebocsátása után következzeik egyik dolgozatának betűhív átirata néhány előzetes megjegyzés meg a szükséges szövegközlői jegyzetek kíséretében!

1. Kerek zárójelbe az eredetiben áthúzott részek kerültek; 2. a [] jelbe tett rész másból javítva, de nem dönthető el, hogy pontosan miből; 3. a // jelek közé tett részből javítva az utána következő.

1. Legsebb emlékeim¹ gyermekkoriból voltak. Akar boldog voltam
2. is minden nap buldogitot meg. Igaz, viszont az is, hogy mi
3. az kemény munka vagy a nehéz élet. Chak a sz[ü]leim
4. tudták ezt. Én f/y/i/d/gyelmetlenül éltem.
5. Minden reggel jártam az iskolába(n) de innen ninc[s]enek
6. hatalmas emlékeim. Igaz az is hogy azak amelyek megvan(n)
7. azak drágák nekem mind egy kincs.
8. De most nem ezekről a [légyenetlenül] légyetlen/a/e[k]ről
9. akarnik bes[z]ilni hanem a délutáni napakról.
10. Délután, mi után ebédeltam is megpihentem arakki
11. akartam volna rögtön kimeni já/t/cadni az utcába. De
12. anyám igyekzet hogy homořáb²tanulók, az után dolgozok
13. egy kevist a haz kerül is, ha még let volna idő, já[c]adny.
14. Per/c/s[z]e hogy most bánom hogy chak a szórakazásra
15. gondolkoztom.
16. Is², hogy mondom, este felé találkaztom³ az utcán
17. borátoimmol⁴, kölyökök vady lányok. Tobbszor labdáztunk.
18. Gyokran ezek a merkőzisek átalakultak veszekedésbe(n).
19. Mi után be sőtétedet fogláltunk heyeket az árkok
20. szélén /é?/is kesztünk meselni. Mindenki akart meselni
21. valamit. Valuszinüleg azirt hogy álmodostunk a szemein-
22. kkel kinyitva is ugy higytuk hogy minden lehető
23. is könnyu az élet. (Sajnos, de) /m/Most mikor felnőtem,
24. látam /g/jobban milyen ártatlanak voltunk.
25. Sokszor kestünk (inekelnyis) ínekelniis is egyszer
26. az este fejezüdat be sietálgatva.
27. Este későn, mi előtt elaludtam, olvashattam,
28. is gondolgothattam a napi történetékre.
29. Így teltek el a hétkőznap[a]k. Senki nem korlátaz hogy
30. meselik⁵ egy esetet, vidamot⁶ vagy szamorut⁷. Is m[é]g nem
31. mondtam semmit a vosárnapi⁸ napakról, mikor rendszerinten
32. Kirándultunk az erdőbe vagy a Szereti lankába. Tehát,
33. sokat akarnik meselni.
34. De ezekről máskor.

A szöveg valamennyi nyelvi szinten jelentkező kevert jellegét nem nehéz észrevennünk. Mondatalkotása, szóhasználat, morfémaszerkezetei, hangjelölése, illetőleg bekezdésekre tagoltsága, központosása nagy általá-

nosságban kifejezett normakövetést mutatnak. Szembeötlőek ugyanakkor a normától eltérő változatok is. Úgy vélem azonban, hogy már csak terjedelmi okokból is elégséges most csupán a nem normakövető hangjelöléseinek futó számbavételére szorítkozunk. Ezek jelenségtípusonkénti megfigyelésére azért lehet érdemes időt szentelnünk, mert néhány előfordulást leszámítva aligha minősíthetők egyszerű tollhibáknak.

A mássalhangzó-jelölésekben előforduló „nem normakövető” esetek közül úgy vélem, talán ilyen lehet a következő alak második g-je: 28: *gondolgothattam*, s talán a paradigmátévesztéssel is összefüggő 22: *higytuk* 'hittük'.

A fentiekkel szemben bizonyára nem egyszerű tollhibák az alábbi típusjelenségek:

1. Az időtartambeli hosszúság jelölésének gyakoribb elmaradása már nyilván nem csupán a szükséges helyesírási automatizmusok kialakulatlan-ságának lehet tünete, hanem inkább a szövegíró saját nyelvrendszere hangzásához való igazodásnak.

2. Ugyanerre vallhat a mássalhangzó-hasonulások feltüntetése is: 11: *já/c/adni*, 13: *já[c]adny*, 20: *kesztünk*, 25: *kestünk*, 21: *álmodostunk*.

3. D. MÁTAI megfigyeléseivel teljesen egyező módon, K. Gy.-nél is a románból hiányzó vagy ott is meglévő, de másként jelölt hangok írásmódjai bizonyulhatnak a leginkább vallomásosaknak. Ezek a magyar hangok: *j*, *sz*, *s*, *cs*, *gy* és az *ly*.

a) A szövegíró román helyesírási automatizmusai szakítják át a magyar ortográfiai ismeretek még vékony rétegét a *j* hang *i*-vel való jelölésekor: 5: *iártam* (vö. rom. *iarbă* stb.). A nem *j*-s írású szavakban talán inkább ejtéssajátossággal összefüggő fonetizmus szándékára gyanakodhatunk: 12: *tanulyok*, 19: *heyeket* (az *l* előfordulásaival kapcsolatban l. legutóbb BENKŐ LORÁND: A csángók eredete és települése a nyelvtudomány szemszögéből. MNyTK. 186. sz. [1990]: 32).

b) Több szempontból is hasonló a magyar *sz* betű helyett a románnak megfelelő *s* használata: 1: *Legsebb*, 21: *álmodostunk*, 25: *kestünk*, bizonyára ide vonhatók a hezitációra utaló javításos alakok is: *bes/z/ilni*, 14: *per/c/s[z]e*.

c) A magyar *s* hang betűje helyett a román alulfarkas *ș*-féle fordul elő egyetlen alkalommal: 16: *Iș*.

d) Szintén ritkán, de megjelenik a magyar *c* betűvel kapcsolatos ingadozás (románban a *c* hang jele különben az alulfarkas *ț*): 11: *já/t/cadni*, 13: *já[c]adny*.

e) A magyar *cs* sokféle előfordulásával szemben a románban csupán *cse*, *csi* (írva: *ce*, *ci*) lehetséges. K. Gy.-nél a magyar *cs* jelölései: 3: *Chak*, 14: *chak*; az ide vonható javítása pedig: 5: *ninc[s]enek*.

A b), c), d), e) pontok alatti jelenségek azonban a fent vázoltnál azért bonyolultabbak! Mégpedig a magyar köznyelvi *s* : csángó *sz*, illetőleg köznyelvi *sz* : csángó *s*, valamint *cs:és*, *s* megfelelések, továbbá a román irodalmi nyelvi (és helyesírási) *ce*, *ce* : *se*, *si* megfelelés miatt. Nehéz eldönteni tehát, hogy K. Gy. *s*-sel, *ch*-val jelölt fenti szavaiban, illetőleg az idézett önkorrektációs alakokban a valóságban éppen melyik ejtészváltozat érvényesítésének szándéka lehetett a döntő ok. E hangok csángó és mezősegi vonatkozásairól l. BENKŐ i. m. 34–5 is. A román nyelvjárási *ce* [cse], *ci* [csi] és *s* realizációról l. uo. 34–5, ahol az utóbbiak tárgyalásakor a szerző azt írja, hogy ez a „románban elszigetelt jelenség, s föltehetően elrománosodott csángók artikulációs bázisa hatott itt vissza.” Másképp – a nagyonis sok további tisztázásra váró vonatkozásra is figyelmeztetve: MÁRTON GYULA: A moldvai csángó nyelvjárás román kölcsönszavai. Kritérion Könyvkiadó. Bukarest, 1972, 85–90. Hang- és nyelvjárástörténeti kérdésekben végképp járatlanként is bátorodom azonban utalni arra, hogy az ALR-kben igenis nagy összefüggő [cs] : [s]-féle sávok láthatók. Ezen belül jelentősége lehet talán annak is, hogy a Szamos menti (pl. a magyarnemeyei) románok nyelvében szintén rendszeres ez a megfelelés (az ALR-ken kívül l. pl. MNy. LXXXIV [1988]: 104 is).

f) A magyar köznyelvi *gy* hangot tartalmazó szavak szövegünkbeli sajátos írásmódjai sem csupán a (*gy* hangot nem jelölő) román és magyar normatív ortográfia interferenciájának következtében fellépő botlások lehetnek. Háttérinformációként megjegyzendő ugyanis, hogy egyrészt a román köznyelvben a helyesírás *d* betűi mögött gyakori (mind a moldvai, mind a mezősegi román!) nyelvjárási *d'* [gy]-féle ejtés, másrészt a magyar köznyelvi *gy* helyén csángó (és olykor mezősegi!) *dzs*-féle hang is áll (mindezekről legutóbb l. MÁRTON i. m. 60–2; BENKŐ i. m. 35–6). A mondottak ismeretében K. Gy. következő megoldásaival kapcsolatban nem könnyű tehát kiderítenünk a magyar normatív írásmódtól való eltérések pontos okát: 4: *f/y/i/d/gyelmetlenen*, 17: *vady*.

A m a g á n h a n g z ó - j e l ö l é s e i közül tollhiba jellegűeknek tekinthetjük a következőket: 18: *merkőzisek*, 20 (kétszer) és 33: *meselni*, 30: *meselik*, 30: *vidamat*, 19: *fogláltunk*, 31: *napakról*. Talán elgondolkodtató lehet azonban az *é* hang *e* betűvel való jelölésének következetessége a *meselni* és *meselik* szavakban. Tollhiba és kezdeti megoldáskeresés közti átmenet lehet az *ű* helyén előforduló *u*: 22: *higytuk*, 23: *könnyu*; az *i* helyetti *y*: 4: *f/y/i/d/gyelmetlenen*, 13: *já[c]adny*, 25: (*inekelnys*).

Nemigen lehet viszont egyszerű tollhibáról szó az alábbi típusesetekben:

1. A mai magyar köznyelvi *o*-k egy részének helyén felbukkanó *a*-k, melyek minden bizonnyal a szöveg írójának *a*-zását tükrözik. Így az ún. gyenge fokút: 1: *akar* 'akkor', 6: *azak*, 9: *napakról*, 13: *já[c]adny*, 14: *szórakázásra*, 16: *találkazitom*, 24: *látam* 'látom', *ártatlanak*, 29: *hétköznap[a]k*, *korlátaz*, 31: *napakról*. Erős fokú *a*-zás esete: 30: *szamorut* (a mezőségivel összefüggésbe hozott csángó *a*-zásról l. BENKŐ: i. m. 24–5).

2. A toldalékokbeli „sajátos labiális illeszkedés” esetei lehetnek a következők: 12: *tanulyok*(?), 12: *dolgozok* 'dolgozzam', 15: *gondolgoztom*, 16: *találkazitom* (?), 17: *borátoimmol*, 30: *vidámot*.

3. Nyelvjárási sajátság jelentkezései lehetnek a következő ritkábbak is: – a) *o* : *u* megfelelés: 2: *buldogitot*, – b) talán ilyen lehet még az *ó* : *u* megfelelés: 21: *Valuszínüleg*; e) a hangsúlyos szótagbeli *a* helyén jelentkező *o* (erről is l. BENKŐ i. m. 26–7); 7: *borátoimmol*, 18: *Gyokran* (az északi csángó nyelvjárású Ploszkucényban: *gyokor*: OMTsz.), s talán a 12: *homoráb*.

4. Bonyolultabbak viszont a következők: 9: *akarnik bes[z]ilni*, 13: *kevist*, 18: *merkőzisek*, 21: *azirt*, 25: *(inekelnyis) inekelniis*, 33: *akarnik*; talán ide vonhatók még az *is* 'és' előfordulásai (10, 16, 20?, 23, 25, 28, 30). Az *i/i* mindezekben vagy legalábbis egy részükben ugyanis *jë*-féle ejtés visszaadására alkalmazott megoldás lehet a szöveg írójának. A 26: *sietálgatva ie*-je pedig ugyanennek az ejtésmódnak dialektológiai szempontból nyilván sikerültebb megoldásváltozatát képviselheti (a moldvai csángó *jë* kérdésével kapcsolatban l. legutóbb MÁRTON i. m. 134 és BENKŐ i. m. 32).

5. Hasonlóképpen anyanyelvjárási ejtésmód írásbeli tükröződésének vehetjük a következőket is: 26: *fejezüdat be*, 8: *légyetlen/a/kről*. Ezúttal ugyanis az egészen nyílt, hangzásban tehát az *á*-hoz közel álló *ä* hang *a* betűs visszaadásáról lehet szó (az ómagyar kori *ä* *a*-val jelöléséről is l. legutóbb D. MÁTAI észrevételeit a vonatkozó szakirodalmi hivatkozásokkal: i. m. 72).

6. Nem a fentiekkel azonos határozottsággal, de úgy vélem, szintén anyanyelvjárási hangnak, valamelyik *oe*-félének a jelölésére alkalmazott megoldásként tartható számon a 13: *kerül* 'körül' szó *e*-je is (ehhez vö. pl. *këril*: lábnik, *këril*: Lészped; *kerilbe vette*: Gálbény: ÚMTsz.).

III.

Az elmondottak egyrészt jól felismerhető egyezéseket mutatnak a D. MÁTAI MÁRIA hivatkozott tanulmányában feltárt tényekkel, s egyúttal a nem latin betűs szórványemlékek olvasati problémáival, másrészt viszont

olyan írás- és gondolkodáslélektani mozzanatokra terelhetik érdeklődésünket, melyek elmélyültebb kutatásra lehetnek érdemesek.

Jegyzetek

¹A *k* betűk mindig (szó belsejében is) *K* alakúak. Szokásos rajzolatú *k* nem fordul elő a szövegben.

²Az *s* alatt jól kivehető, vízszintesen elhelyezett ferde vonal.

³Nem dönthető el, hogy az utolsó előtti mgh. *o* vagy *a*.

⁴Az utolsó mgh. *a* is lehet.

⁵Az *i*-n nincs pont.

⁶Az *a* fölött halvány pont.

⁷Az első mgh. *o* is lehet.

⁸Az első mgh. *a* is lehet.

B. LŐRINCZY ÉVA

Az antropomorf szemlélet megvalósulása a magyar nyelvjárási szókincsben (*Lapocka*)

Az alább röviden elemzendő jelenség egyike azon nem keveseknek, amelyek arról győzték meg, hogy a nyelvjárási szókincs, legalábbis a magyarban, a köz- és irodalmi nyelvinél sok tekintetben gazdagabb, változatosabb, és főként: expresszívabb, illusztratívabb. Méghozzá nemcsak a hangalakváltozatok terén, ami magától értetődő, hanem a jelentéseknek, a szavak beszédbeli felhasználásának vonatkozásaiban is.

Ilyen tapasztalatokat a nyelvjárási szavak legkülönbözőbb típusaiban bőségesen szerezhet a kutató, ha napjait olyan lexikográfiai munkával tölti, mint amilyen például az Új Magyar Tájszótár szerkesztése, amelyen munkatársaimmal együtt magam is dolgozom. Hadd szorítkozzam azonban most ezek közül csak azokra, pontosabban azoknak egy részére, amelyeket különösen szembetűnőeknek találtam: a testrészneveknek a különféle tárgyaknak, eszközöknek, illetőleg ezek részeinek a megnevezésében való felhasználására.

Nem véletlen, hogy a jelentéstani munkákban a hasonlóságon alapuló névátvitel példái között ez a jelenség rendszerint első helyre kerül, hiszen annak valóban legismertebb és legjellemzőbb típusa. Számon tartják termé-